

El cos de les mares

Montserrat Jufresa

És una cosa ben sabuda que a Grècia antiga la funció maternal, és a dir la capacitat d'infantar, és el que defineix l'ésser, plenament, d'una dona. No assolir aquest estat, de dona casada i de mare, és vist com una mancança, com una incompleció, i així ho trobem reflectit en alguns epigrames de l'*Antologia Palatina* que estan compostos en honor de noies que van morir el dia del casament. En llegeixo un¹, diu:

«Fa poc que el dolç so de la flauta omplia el tàlem de Nisípides i l'alegrava el cant que acompanya el brogit de la noça, però l'Himeneu fou seguit d'un cant fúnebre i la malaurada, encara no una dona completa —οὐπω πάσα γυνή, diu el text—, la veiem com un cadàver. Per què, Hades que fas vessar tantes llàgrimes, vas separar l'espòs de la núvia, si tu mateix et complaus amb unions aconseguides per rapte²?»

Cal dir que en l'imaginari col·lectiu dels grecs, reflectit, principalment, en els mites i en la religió, la primera d'aquestes mares va ser la mare terra; el procés generatiu dels homes i en general de tots els éssers vius era vist com una interacció bàsica dels tres elements: aigua, terra i foc i també de l'aire, encara que aquest intervé més eventualment i sens dubte representa una via d'aproximació al fenomen una mica diferent de l'anterior.

La relació generadora dels esmentats elements —aigua, terra i foc— era interpretada per analogia amb el procés de creixement de les plantes i així els atenesos afirmaven que ells eren un poble autòcton els avantpassats del qual un bon dia sorgiren de la terra com si fossin un camp d'espigues de blat, aliment que també consideraven autòcton del seu país. He de dir així mateix que els grecs creien en la generació espontània i que, de fet, hom

1. *AP* VII 186. Epigrama funerari, l'autor és Filippus.

2. Fa referència al rapte de Persèfone per Hades, a fi de convertir-la en la seva esposa.

continuà creient-hi de manera científica ben bé fins al segle XIX. Una altra manera d'imaginar-se aquest procés de creació i de procreació era igualar-lo a la feina d'un terrissaire, que després de barrejar aigua i terra, cou les seves peces a dins d'un forn o bé les deixa eixugar al sol³.

Més endavant, en el moment en què els primers pensadors volgueren donar una explicació racional del món, tampoc no van inventar una història gaire diferent per tal de justificar la presència dels éssers vius sobre la terra. La versió filosòfica combinava la teoria de la generació espontània d'un moment primer amb la reproducció sexuada que s'assoliria en un estadi posterior. Així ens ho expliquen uns versos de Lucreci que, encara que és un autor del segle I aC., recull la tradició epicúria, que, al seu torn, probablement segueix la de Demòcrit⁴:

«De bell antuvi, la terra produí tota mena d'herbes i la verda brillantor en el flanc dels pujols i per totes les planes. Després infantà les espècies vivents, que es formaren en gran multitud, de mil maneres, sota variats aspectes. La terra bé mereix aquest nom de *mare*, ja que de dins de la terra totes les coses són nades. Encara ara, diu Lucreci, surten de la terra molts animals engendrats per les pluges i per l'escalfor ardent del sol, per això és menys sorprenent si aleshores nasqueren animals més nombrosos i més grans, que creixien en la joventut de la terra i del cel. Fou aleshores que per primera vegada la terra produí la generació dels mortals. En efecte, el calor i la humitat sobreixien en els camps; pertot arreu on la disposició dels llocs era avinent creixien matrius arrapades a la terra amb arrels. I quan ja en temps de saó les obria la maduresa dels nadons delerosos de fugir de la humitat i atènyer les aures, la natura dirigia cap a elles les canals de la terra i l'obligava a dollar per les seves venes obertes un suc semblant a la llet, tal com ara una dona que ha parit s'omplena de dolça llet perquè tota l'embranchida dels aliments s'acarrera envers les mamelles. Per tant, repetixo, el nom de mare que ha rebut la terra el serva amb justícia, puix que ella mateixa ha creat el gènere humà i produeix, per dir-ho així, a temps fix, tots els animals que van errívols per les grans muntanyes i al mateix temps els ocells de l'aire amb llurs variades formes. Però com que calia que hi hagués un terme a la seva fecunditat, la terra va deixar d'infantar com una dona fatigada per la llarga edat.»

Veiem, doncs, que és una història científica, amb què se'ns ensenya com la terra és una mare amb la seva matriu i la seva humitat. Fixeu-vos ara en un altre text, aquesta vegada de Plató. En el discurs fúnebre que Sòcrates pronuncia en el *Menexen*, de to paròdic certament però que per aquest mateix motiu utilitza una sèrie de tòpics que devien estar molt ben arrelats entre la

3. Cfr. PAGE DUBOIS, *Sowing the Body*, University of Chicago Press, Chicago 1988, pp. 110-129. Aristòtil, *GA* 764a compara la matriu amb un forn.

4. Lucreci V 783-826. La traducció és la de J.Balcells, FBM, Barcelona 1923.

gent que l'escoltava o el llegia, el tema de la terra com a mare nutricia s'hi troba amplament desenvolupat. En fer l'elogi o intentar compondre un elogi dels atenesos morts a la guerra contra els perses, diu⁵:

«Lloem, doncs, primerament llur noble naixença, dels atenesos morts en la guerra i en segon lloc la criança i l'educació. Primer fonament d'aquesta noble naixença és l'origen de llurs avantpassats, que no era adventici i per tant no feia de llurs descendents uns immigrants vinguts al país des d'un altre lloc, sinó que eren autòctons, habitant i vivint realment en una pàtria, criats no pas com els altres per una madrastra, ans per la terra mare que habitaven i avui, després de morts, descansen en els llocs familiars d'aquella que els va fer néixer, els crià i els acollí. Justíssima cosa és de glorificar primerament la mare mateixa perquè de retop també glorifiquem llur noble naixença. La nostra terra —χώρα— és digna d'ésser lloada en primer lloc perquè els déus l'estimen. Però una segona lloança li escauria en justícia. En aquell temps en què la terra tota produïa i generava animals de tota espècie, salvatges i domèstics, la nostra es mostrà estèril i neta de salvatgines i d'entre els animals escollí per a ella i va infantar l'home, que per la seva comprensió supera els altres éssers vius i és sol a conèixer la justícia i els déus.

Una prova gran del meu argument que aquesta terra infantà els avantpassats d'aquests homes i els nostres és que tot ésser que infanta té l'aliment idoni per a l'ésser infantat i amb això es distingeix la partera veritable de la que no ho és però ho simula, en la possessió de les fonts per a l'aliment del nounat. També la terra nostra i mare nostra dóna una prova convincent que ha infantat homes: només ella en aquell temps, primera entre totes, produí un aliment idoni per a l'home, el fruit del blat i de l'ordi amb el qual alimenta el gènere humà de la manera més bella i excel·lent, perquè en realitat fou ella qui infantà aquest ésser. I és per a la terra, molt més que per a la dona, que convé admetre aquesta mena de proves. No és pas en efecte la terra que ha imitat la dona en la concepció i en el part, sinó la dona que ha imitat la terra. Nascuts i educats així», continua Plató, és a dir, menjant blat i oli d'oliva i respectant els déus, «els avantpassats d'aquests morts vivien segons l'organització política que s'havien establert i que és aliment dels homes. (I aquí hi ha una altra expressió molt suggerent: πολιτεία γὰρ τροφή ἀνθρώπων ἐστί.) Dels homes de bé si és bona, i dels malvats en cas contrari. Uns l'anomenen democràcia, altres amb un altre nom al seu gust, però una sola és la norma: qui ha semblat que era prudent o honest té el poder i governa. La causa d'aquesta organització política nostra és la igualtat de naixença. Nosaltres i els nostres germans, nascuts tots d'una sola mare, no ens considerem ni esclaus ni senyors sinó que la igualtat de naixença segons natura ens obliga a cercar la igualtat política

5. Pl. *Mx* 237a-239a.

segons la llei i a no cedir per cap altra raó els uns als altres que per la fama de virtut i d'enteniment.»

És un fragment molt llarg però penso que és molt significatiu. Hi ha diverses idees importants de tipus ideològic i polític derivades del mite de la terra mare i que seran fonamentals per entendre la representació i la valoració del cos d'una dona en el context de la Grècia Clàssica.

En primer lloc, tal com està plantejat aquí, la mare terra és anterior a totes les mares dones. I no costa gens deduir-ne que les mares reals i els cossos de les mares reals han d'estar supeditats a la mare pàtria que és la continuació natural de la mare terra. Perquè en el text de Plató, la transició entre mare terra i pàtria està molt ben feta: passem de la mare terra a la pàtria que fa els ciutadans iguals, és a dir que aquesta mare terra es converteix en un pare al mateix temps, perquè és el pare-mare dels avantpassats. Per tant, les mares reals han de contribuir a la feina de la mare terra, o són les continuadores de la feina de la mare terra en fornir ciutadans per a la pàtria. Després també el mite de l'autoctonia comporta una igualtat. La igualtat dels ciutadans atenesos, el fet de ser tots fills de la mateixa mare terra-pàtria, és el fonament de la bondat del règim polític de la ciutat, la democràcia. Tot això no vol dir que Plató no ho digués de manera irònica, però l'argumentació és aquesta.

I després hi ha un altre aspecte que també és important, que és la relació entre l'alimentació, l'educació-civilització, el règim polític i legitimat, és a dir, la relació entre alimentació i civilització és una relació molt bonica que ara no la seguiré, però hi ha un aspecte interessant per allò que volem estudiar: ens indica que l'alimentació natural és la prova del vincle natural. La mare que produeix aliment per al seu fill és la mare veritable, car aquest fet demostra que no hi ha hagut cap mena de trampa. Perquè una de les preocupacions dels atenesos és que els seus fills siguin realment els seus fills, que no els hagi enganyat ningú, que la ciutadania que transmeten als seus fills, que la seva herència, no vagi a parar a un que no sigui de la mateixa família, que no tingui la mateixa sang. I com ho han de fer? Han de mirar de tenir proves. Una de les proves és la semblança dels pares amb els fills, ho diuen sovint els textos; ho diu Hesíode⁶: «et desitjo que els fills s'assemblin al seu pare». En el món antic no hi havia tests genètics, evidentment, i la prova era aquesta, o bé l'altra: si una dona estava embarassada i després tenia un fill, havia de tenir llet. Perquè diuen els textos dels metges hipocràtics que les dones de vegades feien trampa. Penseu que les dones es casaven per tenir fills, i la capacitat de fertilitat d'una dona era el seu patrimoni. I els homes volien que els seus hereus fossin legítims i que no els haguessin posat d'esquitllentes —com explicava la Natàlia Palomar— una altra criatura, com succeeix en la *Sàmia* de Menandre, o en les

6. Hes. *Op.* 373-4.

Thesmophoriazousai d'Aristòfanes. La relació natural és la garantia d'aquesta legitimitat tant en la família com en la pàtria.

A més d'aquests dos fragments, que ofereixen molt per comentar, sobretot el de Plató, trobem en tota la literatura grega moltes metàfores i comparacions que elaboren de manera variada aquesta idea de la terra mare que produeix de manera espontània els homes, i que en el seu llibre *Sowing the body*, Page Du Bois ha recollit de manera gairebé exhaustiva⁷. El cos de la dona, imitació de la terra, és el camp on es llaura i es sembra, tal com diu Plutarc en els seus *Coniugalia praecepta*⁸, que recomanen: «el marit i la muller han de mantenir-se purs d'altres relacions i no sembrar llavors d'altres de qui no es vulgui obtenir fruit, perquè els fills són la collita dels camps».

Per tant, aquest cos de dona, com ja hem dit abans, pot ser vist com un receptacle que conté potencialment aquesta collita, i d'aquí la imatge de fertilitat associada al símbol de la gerra on es podien guardar blat o líquids, i la magrana curulla de grans que duen penjada del coll moltes de les figures de divinitats de l'època micènica i que retrobem en el mite de Persèfone. També, segons com, el cos de les mares i més particularment el seu ventre, són vistos com un forn on es couen els nounats, una imatge que trobem ja al poema d'Empèdocles⁹, quan parla en el cicle de l'Amor de com Cipris en un determinat moment cou les figures dels animals, com un forner que cou els seus pans. La mateixa imatge la retrobem en un fragment d'un tractat hipocràtic, el tractat *De la naturalesa de l'infant*¹⁰:

«A mesura que s'infla en la matriu la llavor forma una membrana al seu voltant, car la seva superfície a causa de la seva viscositat s'adapta al seu entorn sense fissures, de la mateixa manera que una prima membrana es forma al voltant del pa quan és al forn. El pa puja a mesura que s'escalfa i s'infla, i a mesura que s'infla es va formant la membrana de la superfície.»

No ha de sorprendre, per tant, que els escrits científics de l'època clàssica que s'ocupen del cos de la dona, és a dir, principalment els tractats hipocràtics i els escrits biològics d'Aristòtil, no es desviïn tampoc massa d'aquest sentit tradicional, i que l'anàlisi dels processos fisiològics o patològics i fins i tot les descripcions anatòmiques i moltes vegades les imatges subjacents siguin bé les d'una terra fèrtil o en espera de ser fertilitzada, bé les d'una gerra panxuda més o menys emplenada, d'una fornal més o menys encesa, o en el cas de la temuda infertilitat, d'una pedra freda, seca i dura. Tot això combinat amb d'altres pressupòsits, principalment la superioritat de l'home en relació a la dona. Superioritat que es justifica mitjan-

7. PAGE DU BOIS, *op. cit.* (n. 3).

8. Plut. *Mor.* 144ab.

9. Emp. fr. 96 DK

10. Hp. *Nat.Puer.* 12 = VII 487 Littré.

çant l'aplicació de principis físics ben establerts, com l'acció dels quatre elements i les qualitats que els acompanyen i que en medicina contribueixen a crear la teoria dels quatre humors.

Hem de pensar que malgrat els esforços d'objectivitat, la ciència acaba reflectint la ideologia de la seva època, amb l'agravament que els pressupòsits culturals i ideològics no solament configuren les explicacions científiques, sinó el que és més greu, condicionen les pròpies percepcions dels observadors que pertanyen a un entorn determinat. Cap teoria científica no és completament objectiva, tampoc avui dia, i no ens hem d'escandalitzar massa si observem que la ciència serveix més per confirmar que per qüestionar les ideologies socials.

Després d'aquesta introducció per posar de relleu alguns dels trets culturals que em semblen importants per entendre millor el tema del cos de les mares, passem a examinar quina és la visió que ofereixen els autors que representen la màxima autoritat científica dels temps antics pel seu esforç d'observació i de racionalitat, com són els escrits del *corpus* hipocràtic i els escrits biològics d'Aristòtil. Uns i altres es fonamenten en l'observació però guarden entre si unes diferències importants. Entre els seixanta tractats que té el *corpus* hipocràtic —que recull escrits mèdics que van de la meitat del segle V a.C. fins a la meitat del III a.C. aproximadament—, n'hi ha més de deu sobre temes ginecològics; i en els llibres de les *Epidèmies* hi ha ressenyats així mateix casos de parts i de malalties de dones. Aristòtil, per la seva banda, no dedica cap tractat especial a parlar de les dones sinó que totes les seves observacions estan recollides en els llibres sobre els animals: *La història dels animals*, *Les parts dels animals* i *La generació dels animals*. Per què? Perquè en l'època antiga, el món viu té una unitat que a nosaltres ens costa molt de reconèixer. Per als antics, convençuts que tot —les plantes, els animals, els homes— ha sortit de la mare terra, hi ha una igualtat més gran entre aquests estaments. Existeix sens dubte una gradació, però també un fons comú més gran, i per això Aristòtil ho tracta tot junt i fa constantment comparacions del què passa en el cos de l'home amb el que passa en el cos dels animals i les plantes. Per exemple, diu que el fetus té les seves arrels a la matriu¹¹ i aquest tipus de comparació és freqüent.

Els interessos d'Aristòtil són científics, són els d'una persona que vol augmentar els coneixements que es tenen d'una determinada matèria, i, per tant, la seva observació és molt acurada, però al mateix temps pateix del defecte que ha de quadrar amb les seves teories filosòfiques. Per a Aristòtil la biologia ha d'estar tan fonamentada com la metafísica, tot el que es diu ha de tenir una explicació i una base metodològicament similar. En canvi, els tractats hipocràtics són molt més empírics, perquè el que volen és curar

11. Arist. *GA*. 739b-740a, diu: «des de la seva concepció l'embrió es comporta com les llavors...».

la gent. Tracten casos concrets i com que les èpoques i els autors són molt diversos, es produeix una certa discrepància interna, però continuen existint unes tendències generals que fan que, malgrat que considerin l'home i la dona molt diferents, com a malalts tenen cura d'ambdós de la mateixa manera. Els consideren diferents, però són capaços de no interferir la seva observació amb idees filosòfiques preconcebudes, més aviat diuen que se n'han de guardar. Per tant, Aristòtil fa una observació millor però està més viciat ideològicament; els tractats hipocràtics, en canvi, són més empírics i de vegades aporten una visió més objectiva.

La base teòrica dels metges hipocràtics és de trobar les relacions i les interaccions entre el microcosmos humà i el macrocosmos de la naturalesa, mantenint com a objectiu principal la curació. Per aquest motiu tenen un capteniment més eclèctic i accepten principis del domini popular i que no són discutits, per exemple el poder del fred i del calent i la importància dels nombres. En els tractats hipocràtics s'adopta un tipus de teoria dels humors, encara que no hi hagi acord en el nombre i en la composició.

Cal tenir en compte, a més, la dificultat en el món antic d'accedir al cos de les dones. És cert que els metges visitaven dones, n'hi ha diversos casos als tractats, però en els mateixos tractats se'ls recomana que siguin molt cauts quan exploren dones o noies, que no cedeixin a la temptació de tocar-les massa. Per tant de vegades s'ha suposat que l'exploració la feia una altra dona, possiblement una matrona (una *maia*) que després explicava el que havia vist al metge, motiu que explicaria que el metge tingués del cos de la dona una visió molt superficial. Pel que fa als homes, com que els metges tenien cura dels ferits de guerra, el seu cos potser tenia la possibilitat de ser observat de manera més directa i més aprofundida. Però com que tampoc es practicava la dissecció i els malalts ferits s'havia de procurar guarir-los de pressa, el coneixement era més superficial que no podríem pensar.

Aristòtil, en canvi, disseccionava animals i les seves observacions estan fetes per comparació amb les femelles dels animals. Però per influència dels seus posicionaments ideològics, tal com hem dit, de vegades pren el que és de norma per un cas excepcional, a fi de no deixar de ser coherent amb la resta del seu pensament. D'altra banda, Aristòtil feia dissecció, però encara devia tenir menys coneixement directe de les dones que els metges hipocràtics —bàsicament de les de la seva família, se suposa. Per exemple, Aristòtil diu que totes les matrius tenen dos compartiments per analogia amb els testicles dels mascles¹², i l'existència de parts humans múltiples li sembla confirmar la seva hipòtesi, sense anar més enllà.

Però malgrat ser més ideològica, la teoria d'Aristòtil sobre el cos femení va tenir més èxit que la dels tractats hipocràtics i va ser la que es va conservar. Els textos científics, doncs, tant els del *corpus* hipocràtic com els d'Aristòtil, en parlar del cos de la dona utilitzen els conceptes amb què la

12. Arist. *GA*. 716b, diu que totes les matrius tenen dues parts, de la mateixa manera que els mascles tenen dos testicles.

cultura grega construeix la diferenciació sexual: perquè ja sabem que malgrat que existeix una correlació directa entre els genitals i el paper de cada individu en la propagació de l'espècie, cap cultura no considera això sol suficient per justificar la separació dels rols masculins i femenins propis de cada societat. El que se sol fer és recolzar aquesta divisió afirmant que existeixen d'altres diferències menys aparents de caràcter físic, mental i emocional, que constitueixen realment la naturalesa profunda i invisible de cada un dels sexes. Una cultura construeix el masculí i el femení decidint quins són els trets típics, etiquetats com a naturals sempre, de cadascuna d'aquestes accepcions, i que sanciona sovint a través d'un mite, com el d'Eva o el de Pandora, que fa les dones des d'un principi diferents dels homes.

En la manera tradicional de pensar grega, que funciona per analogies i oposicions, i de la qual és un bon exemple la taula de contraris que Aristòtil¹³ atribueix als pitagòrics, el sexe masculí s'associa al cantó dret, al bé, a la llum i al límit, mentre que el sexe femení queda lligat al cantó esquerre, el mal, la fosca i l'il·limitat, que és també allò caòtic. Seguint aquesta línia de pensament, Aristòtil, en el tractat *Sobre les parts dels animals*, relaciona la part dreta amb el calent i la part esquerra amb el fred i per tant el masculí amb el calent i el femení amb el fred. L'atribució de més escalfor al sexe masculí va lligada també a l'atribució d'altres qualitats com el valor i la intel·ligència que prové del foc —només cal que pensem en Heràclit¹⁴. Els pensadors presocràtics, que en gran majoria eren metges —d'una generació anterior als més antics del *corpus* hipocràtic—, consideraven que la diferència més gran entre la naturalesa de l'home i la de la dona residia en la diferència de temperatura dels seus cossos, i que la primera evidència empírica d'això la proporcionava la menstruació. Aquesta és una dada fonamental, però no obsta que també sobre la menstruació les afirmacions puguin ser contradictòries.

Parmènides¹⁵ diu que la menstruació és l'evidència que les dones són més calentes, perquè poden perdre aquesta font d'energia cada mes; en canvi Empèdocles¹⁶ diu que no, perquè si en perden aquestes quantitats, el cos els queda més fred. Que existeix una diferència normal entre la temperatura dels cossos de l'home i de la dona és un article de fe científica, encara que no hi ha consens sobre si les dones són més o menys fredes que els homes o quina és la causa d'aquesta diferència de temperatura. El tractat hipocràtic *Sobre les dones*, llibre I¹⁷, diu que les dones tenen una sang més calenta; el de *La naturalesa dels infants*¹⁸ ho atribueix a la idea que la ma-

13. Arist. *Met.* 985b.

14. Heracl. fr. B 118 DK, afirma que les ànimes millors són les més plenes de foc.

15. Parmen. fr. B 17 DK; Arist. *PA* 648a.

16. Emped. fr. B 65 DK.

17. Hp. *Mul.* 1 = VIII 12-21 Littré.

18. Hp. *Nat.Puer.* 15 = VII 494 Littré.

triu s'escalfa amb la sang menstrual i escalfa la resta del cos si s'hi queda més temps del normal. Ja veurem com el sistema de procreació, i també el de la salut, queden tots regulats per aquestes idees de fred i de calent, i pel sistema de flux dels líquids, especialment de la sang menstrual.

En canvi un test per establir el sexe d'un futur nadó implica que el sexe femení és més fred. Aquest test consisteix a fer un pastís amb llet de la futura mare¹⁹ i posar-lo al forn. Si el pastís es crema, vol dir que serà un nen; i si qualla, si es desfà, és que serà una nena perquè és més fred. Aquesta recepta pràctica ens mostra que els grecs estaven interessats per saber el sexe dels futurs individus, igual que nosaltres. Més que nosaltres. Tenia moltes més implicacions socials. La importància de tenir un hereu és el que provocava aquella por que enganyessin els pares substituint el seu fill pel d'un altre.

L'únic aspecte de la fisiologia femenina en què tots els tractats hipocràtics es mostren d'acord és que les dones són més humides que els homes, tal com demostra així mateix el fet de la menstruació. En canvi, per a Aristòtil, que segueix Empèdocles i els pitagòrics, la menstruació és una prova de la naturalesa més freda de la dona. Més freda, però no completament freda perquè la fredor absoluta és la de la mort.

Com que ja hem dit que a la Grècia clàssica l'ésser dona pivotava sobre la capacitat de ser mare, la vida social d'una dona s'estructurava en relació als moments d'adquisició o de pèrdua de la capacitat reproductiva.

El període més important és el de fertilitat i de capacitat d'infantar, però per això primer s'ha de tenir la menstruació. Malgrat que els textos consideren que la diferenciació sexual es produeix en els primers estadis posteriors a la concepció, aquesta diferenciació no es fa evident fins a la pubertat. La infància és una època indiferenciada sexualment. No té gaire importància si el cos de les criatures és masculí o femení. I els textos ho donen en neutre moltes vegades i no especifiquen si és nen o nena, perquè se suposa que el cos dels infants encara no té els canals prou amples per poder produir l'escalfor necessària per a la diferenciació sexual plena. I per tant, fins a la pubertat, nens i nenes no es diferencien gaire. És evident que hi ha una cerimònia d'iniciació de les nenes, però és a una edat en què probablement ja estan en una època prepuberal. L'edat socialment establerta per a la menstruació són els catorze anys. Es pensa que el cos d'una noia als catorze anys ha arribat a un punt de maduració que pot tenir la regla. Si no la té, no pensen que no li ha arribat, sinó que la sang s'ha quedat a dintre, està obturada i pot causar molt de mal.

En la concepció científica, la regla és el final de la pubertat. Aquesta és una idea que actualment també té molta gent, encara que no és veritat. La menstruació apareix en moments diferents del desenvolupament puberal, pot aparèixer als deu, onze, dotze, tretze anys i ser normal. Per tant, els

19. Hp. *Steril.* 216 = VIII 416 Littré.

grecs tenien una idea equivocada d'aquest fenomen, perquè anava acompanyat de moltes connotacions de tipus social. A partir dels catorze anys —l'edat socialment establerta com el final de la pubertat i dintell d'entrada en l'època adulta—, les noies es podien casar. I em direu: per què les casaven tan aviat? Aristòtil, que és una persona assenyada, considera que encara que les noies puguin ser fèrtils a partir dels catorze anys, no s'han de casar tan aviat, perquè els embarassos precoços tenen pitjor pronòstic i són dolents tant per a la criatura que ha de néixer com per a la mare. La salut de la mare pot quedar molt malparada amb tots aquests embarassos essent tan joveneta. Per això recomana que no es casin fins als vint-i-un anys²⁰.

Encara que potser no totes les noies es casaven als catorze anys, aquesta era l'edat socialment establerta per a les dones, en canvi els homes es recomanava que tinguessin gairebé quinze o vint anys més. La raó d'això era el pensar que el cicle vital de les dones és més curt que el dels homes. Existeixen estudis²¹ que intenten informar —desgraciadament són temes molt poc precisos— de quants fills tenia cada dona atenesa, nombre que s'ha establert entre quatre i mig i sis. La mitjana d'edat en què morien les dones se situa entre els 36 i els 40 anys, mentre que per als homes es dona una edat entre els 45 i els 50. És evident que aquesta edat tan baixa de les dones és deguda a les morts en el part, la mitjana queda rebaixada pel perill que suposava l'infantament i les complicacions posteriors al part.

Tornem a la menarquia. Els nois tenen una pubertat més llarga, tenen temps de fer un aprenentatge fins als divuit anys i encara més; en canvi les noies les canvien de casa i les separen de la seva família als catorze anys. Una altra diferència que fa que aquesta edat de catorze anys s'hagi de considerar com una convenció en el món antic és que avui dia se sap que no apareix la menstruació fins que hi ha una determinada proporció entre el pes corporal i el greix corporal. És molt difícil que les noies ateneses tinguessin aquesta proporció als catorze anys perquè menjaven poc. Se suposava que per la seva naturalesa, més dèbil, no necessitaven gaire menjar, i aquesta és una creença comuna a moltes civilitzacions. S'alimenta menys les noies, car es considera que són de menys vàlua i per això la mortalitat de les nenes en molts països subdesenvolupats és molt superior a la dels nens, que reben més cura per part de la família. Sembla que a Grècia podia haver passat quelcom de semblant, i per aquest motiu, tal com es dedueix d'uns versos d'Hesíode²², de vegades anaven d'amagat al rebost per procurar-se algun aliment.

Per tant, malgrat que hi havia moltes raons per no tenir la regla als catorze anys, el fet de no haver aparegut a aquesta edat es convertia en un problema mèdic i social, perquè s'interpretava que la sang havia quedat estan-

20. Cfr. NANCY DEMAND, *Birth, Death and Motherhood in Classical Greece*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1994, p. 102.

21. Cfr. NANCY DEMAND, *op. cit.*, p. 141.

22. Hes. *Op.* 375-376; 704.

cada, que la noia tenia la matriu plena de sang. Aleshores aquesta matriu podia fer coses molt estranyes, començar a donar voltes pel cos i, com que no tenia la humitat suficient que li proporcionava el matrimoni, podia ficar-se, per exemple, al coll i provocar un ofec, o bé posar-se al costat del cor o del fetge i causar una multiplicitat de símptomes que molts metges posteriors han intentat determinar, sense aconseguir-ho, a quina malaltia corresponien²³. A aquesta matriu errant s'atribuïen gairebé tots els mals de les dones, solteres i casades, perquè es posava en moviment quan la regla no apareixia, o quan no tenien marit o quan les relacions sexuals no eren freqüents²⁴.

La sang acumulada a la matriu es pensava que venia d'arreu del cos, que en el seu interior era vist com un gran receptacle, comparable amb una mena de bót o amb la gerra que abans hem esmentat, on la sang s'hi estancava, i si no era expulsada quan calia, perquè la noia o la dona no tenia les obertures suficientment amples, aleshores es produïa aquest fenomen tan perillós.

A més de la matriu, els tractats hipocràtics parlen dels genitals externs i del clítoris, però no hi donen gaire importància. També assenyalen l'aparició de la pilositat en el moment de la pubertat i l'atribueixen a un augment de la quantitat de semen²⁵, que en els homes es diposita sobretot al cap. Per què els homes, podríem preguntar-nos aleshores, si tenen més semen i el tenen al cap, són els que més es tornen calbs? La resposta és que les emissions de semen els fan perdre part de l'escalfor i per això els cau el cabell del cap.

Un altre caràcter sexual secundari són els pits, considerats un lloc porós i esponjós on també s'hi diposita líquid, i en els homes, també s'hi acumula sang. La diferència entre ambdós sexes resideix sobretot en la menstruació i en els pits que són deguts a la naturalesa porosa del cos femení, que és tou i porós i esponjós. Tant els pits com la matriu serveixen per regular aquest fluid excessiu que produeix el cos de la dona i constitueixen un sistema profilàctic. Aristòtil i els tractats hipocràtics²⁶ expliquen que la menstruació representa el residu dels aliments que el cos pren i fa servir per créixer, car en un determinat moment les dones continuen prenent aliment però no generen l'activitat suficient per gastar l'energia que aquest produeix, la qual s'acumula en forma de residu i s'expulsa amb el flux menstrual. En canvi, els homes, com que tenen més escalfor i més activitat, aconsegueixen cremar tot l'aliment que ja no fan servir per créixer i només en guarden un residu que és el semen. El semen i el fluid menstrual, per

23. Cf. LESLEY ANN DEAN-JONES, *Women's Bodies in classical Greek Science*, Clarendon Press, Oxford 1994. També NANCY DEMAND, *op. cit.*, p. 102 ss.

24. Pl. *Ti.* 91b-d, descriu la matriu com un animal irracional que es passeja pel cos de la dona buscant satisfer-se en les relacions sexuals i en l'embaràs.

25. Hp. *Nat.Puer.* 20 = VII 506 Littré.

26. Cfr. HELEN KING, *Hippocrates' Woman. Reading the female Body in Ancient Greece*, Routledge, London and New York 1998 (1988¹).

tant, són residus de l'alimentació. La dona en té més perquè té menys escalfor i no en crema tant, car la seva activitat és menor, i els homes, que tenen més escalfor i més activitat, aconseguixen convertir aquest residu de l'alimentació en semen.

En el món antic, per tant, la menstruació tenia una gran importància perquè assenyalava el començament del període fèrtil, i era controlada pels metges i també per les famílies. Es recomanava que els marits, abans de casar-se, s'assabentessin molt bé si la núvia tenia les menstruacions com cal i en la quantitat deguda, fixada en dos còtils, més de mig litre, un volum molt més gran del que avui dia es considera normal²⁷. Al mateix temps també hi ha una altra creença sobre les menstruacions i és que es pensa que totes les dones les tenen al mateix temps: en la fase de la lluna minvant. És evident que no és així, però la creença que van lligades amb el cicle de la lluna és una creença antiga, i també sembla que les dones que viuen en el mateix entorn tenen tendència a tenir la menstruació a la mateixa època. Potser aquesta experiència és el que fa que els metges grecs extrapolin i diguin que totes la tenen al mateix temps²⁸.

El moment de la lluna minvant és el més fred i més fluid del mes i els tractats diuen que les dones queden embarassades després de la menstruació. No ho creu així Aristòtil que amb més encert afirma que la fecundació es produeix alguns dies més tard²⁹. Totes aquestes observacions corresponen a la creença que el cos de la dona i de les persones en general té una gran relació amb el seu entorn. És una de les idees mèdiques recurrents en el *corpus* hipocràtic, que trobem en el tractat *Del règim saludable*, on es diu³⁰:

«Les dones, que són humides i toves, han de seguir un règim bastant sec, puix que els aliments secs són més favorables a la flongesa de llurs carns. Les begudes poc rebaixades van bé per a la matriu i l'embaràs».

Encara que es creia que el cicle vital de les dones és més ràpid, en la vida fetal, en canvi, les dones van més a poc a poc; els homes, com que tenen més escalfor, van més de pressa i la gestació dels nois és més curta que la de les noies. Tampoc no trobem una xifra clara per als mesos de gestació. El *corpus* hipocràtic diu que en l'espècie humana, el període de gestació pot anar de 7 fins a 10 mesos, Aristòtil afirma que el home és l'únic animal que té un període de gestació variable, entre set i deu mesos³¹. Pel fet que les dones són més dèbils, el seu part és més difícil. Els exemples de parts que van moltíssim malament i en què la mare es mor la majoria fan re-

27. Cfr. LESLEY ANN DEAN-JONES, *op. cit.*, p. 91.

28. Cfr. LESLEY ANN DEAN-JONES, *op. cit.*, pp. 94-101.

29. Arist. *GA* 737b-739b.

30. Hp. *Salubr.* 6 = VI 82, 2-6 Littré.

31. Arist. *GA* 772b.

ferència a noies³²: «A Tasos, l'esposa de Filí, que havia parit una filla, quan tot anava bé, trenta dies després del part va agafar febre acompanyada de calfreds... al cap de 19 dies morí».

El període després del part també és més llarg si s'ha tingut una filla que si s'ha tingut un fill: pels nois és de trenta dies i per les noies de més de quaranta dies. Els parts més difícils són, doncs, majoritàriament de nenes. Per què? És degut a la creença que és el fetus qui provoca el part. Aquest fetus es forma com una llavor en la matriu i es nodreix de la sang de la menstruació. Quan passa un determinat període de temps se suposa que la sang de la menstruació no és suficient per alimentar-lo i el fetus vol sortir. Però és ell qui pren la iniciativa, la mare està molt passiva en els parts. El fetus vol sortir per continuar alimentant-se, ara de llet, que és el residu de la menstruació³³.

En els tractats hipocràtics hi ha una gran atenció per la menstruació i per totes les complicacions del part i per la manera com es forma l'embrió, per què uns són d'un sexe i els altres d'un altre, per què uns s'assemblen al pare i els altres a la mare... Tot això posa molts problemes, perquè la tendència dels textos hipocràtics és confirmar a través de l'observació científica de la fisiologia del sistema reproductiu la superioritat del pare en relació a la mare, i la solució que troben és dir que la dona aporta una part de la llavor. Aquesta llavor no té la intensitat de la de l'home però justifica la semblança dels nadons amb les mares.

Aristòtil, per la seva banda, creu que hi ha un semen masculí i una matèria aportada per la dona que és la sang de la menstruació, i aplicant els seus principis filosòfics al procés de reproducció, interpreta que el pare aporta la forma i la dona la matèria. Però això presenta el problema que la forma —immaterial— és vehiculada a través de l'esperma, que és material. Per resoldre-ho, Aristòtil afirma que al cap de vuit dies l'esperma desapareix perquè ja ha aconseguit imprimir la forma sobre la matèria de la menstruació, que és la única que Aristòtil accepta en aquest procés. La mare, per tant, en la procreació actua en un nivell inferior, com si només fos capaç d'intervenir-hi a nivell de planta, i el que fa que el resultat sigui un animal i un home és la forma aportada pel pare³⁴.

En resum, la casuística del *corpus* hipocràtic i tot el que diu Aristòtil no coincideix exactament, però hi ha algunes idees que són evidents: les dones són més dèbils, més flonges, més toves, més fredes, i més humides. I el que fa el mascle és aportar escalfor i assecar i fer que aquesta matèria fluïda qualli i això doni naixement a l'embrió, i hi ha feina per demostrar que el paper de la mare no és tan important, perquè si la mare fos capaç d'aportar-ho tot, el paper del pare seria innecessari, i l'estructura política i social atenesa necessita els fills per a la seva subsistència, per al seu poder,

32. Hp. *Epid.* 1, 1 = II 599 Littré.

33. Arist. *GA.* 776; *HA* 583a; Hp. *Alim.* 37 = IX 111 Littré.

34. Arist. *GA.* 741a.

per a la seva organització social; necessita les dones, però necessita tenir-les controlades perquè li cal saber que els fills són els fills dels seus pares ciutadans. I per tant, tota l'explicació científica del procés reproductiu no és fruit només de l'observació, encara que hi ha moltes coses que són reals i ben observades, perquè tendeix a confirmar aquesta ideologia.

Existeix una creença en la generació espontània, i aquesta creença en la generació espontània que amb el pas del temps s'ha convertit en reproducció sexuada posa problemes a l'hora de ser explicada científicament. Les dificultats es resolen a base d'una jerarquia: la superioritat de l'escalfor sobre el fred, del sec sobre l'humit, del dur sobre el tou, etc. I aquestes idees tenen una llarga pervivència, perquè moltes d'aquestes coses encara es continuen creient de manera popular.